

Volume III (2017)

T. AKÇAY, *Yunan ve Roma'da Ölü Kültü*. Ankara 2017.
Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 218 sayfa (89 Figür-51
Resim ile birlikte). ISBN: 9786059636131

Betül GÜREL

Libri: Kitap Tanıtımı, Eleştiri ve Çeviri Dergisi'nde bulunan içeriklerin tümü kullanıcılara açık, serbestçe/ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar, yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almaksızın, dergideki kitap tanıtımlarını, eleştirileri ve çevirileri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, çıktısını alabilir ve kaynak göstererek bağlantı verebilir.

Libri, uluslararası hakemli elektronik (online) bir dergi olup değerlendirme süreci biten kitap tanıtımları, eleştiriler ve çeviriler derginin web sitesinde (libridergi.org) yıl boyunca ilgili sayının içinde (Volume III: Ocak-Aralık 2017) yayımlanır. Aralık ayı sonunda ilgili yıla ait sayı tamamlanır.

Dergide yayımlanan eserlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Atıf Düzeni: B. Gürel, *Yunan ve Roma'da Ölü Kültü*. Yazar: T. Akçay, *Libri* III (2017) 461-467. DOI: 10.20480/lbr.2017034

Geliş Tarihi: 24.11.2017 | Kabul Tarihi: 18.12.2017
Elektronik Yayın Tarihi: 24.12.2017

Editörya: Phaselis Research Project
www.libridergi.org

**T. AKÇAY, *Yunan ve Roma'da Ölü Kültü*. Ankara 2017. Bilgin
Kültür Sanat Yayınları, 218 sayfa (89 Figür-51 Resim ile birlikte).
ISBN: 9786059636131**

Betül GÜREL*

Ölümlle gelen bilinmezliğe yolculuk süreci, bazıları günümüze değin uzanan eskiçağ ritüelleri ve yas tutma, gömünün şekli, mezarın formu ve gidenin ardından başlayan yas süreci; coğrafi, dini, sosyo-ekonomik ve siyasi etkenlere göre farklılıklar gösterse de ölümden sonra hatırlanmak, ardında unutulmamayı sağlayacak izler bırakma isteği değişmeyen evrensel bir duygu olarak öne çıkmaktadır. Yaşamın sona ermesi ile başlayan süreç, gidenin en iyi şekilde uğurlanması arzusu ile kalanların 'görev'lerini yerine getirmeleri ve belki de bu şekilde acılarını da hafifletmeye çalışmalarının bir yolu olarak çeşitli ritüellerle devam etmektedir. Bilinmeyene doğru yola çıkmanın ve yolcu etmenin maddi kültür kalıntılarındaki yansımaları, günümüz bilim insanları tarafından araştırılmaya ve anlamlandırılmaya çalışılmaktadır. Yaşamın değişmez bir gerçeği olarak var olan ölüm, bu konular dahilinde yapılan çalışmaları canlı tutmaktadır. Acının zihinlerde yarattığı etki-sonuç yansımalarının anlamlandırılması bağlamında yalnızca somut veriler üzerinden değerlendirmeler yapmanın yetersiz kalabileceği vurgusuyla konunun soyut kavramlar ekseninde de değerlendirilmeye çalışılması materyal kültür kalıntılarının izlerini okumakta yarar sağlayacaktır. T. Akçay tarafından kaleme alınan Yunan ve Roma'da Ölü Kültü, Paleolitik Çağ'dan başlayarak ölü kültürü ile ilişkili olan verileri, eskiçağ ölü kültürü ve ritüelleri çerçevesinde Hellen ve Roma dünyası başta olmak üzere ele alır. Akçay'ın eseri, konuların ele alınışında benimlenen, materyali üreten insan unsurunu anlama odaklı bakış açısı, materyalin

* Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Akdeniz Eskiçağ Araştırmaları Anabilim Dalı, Antalya. betulgurel@akdeniz.edu.tr

insanoğlunun yaşadığı dünyanın anlaşılıp yorumlanmasında sağlıklı sonuçlar elde etmek için arkeolojik bir araç olduğu fikriyle kurgulanmış bir çalışma ortaya koyar.

Eser, yazarın konuyla ilgili çalışmalarına başlama süreci, teşekkür kısmı, kitabın konusu ile ilgili genel kavramlar, içerik, kapsam ve amaç hakkında bilgiler edindiğimiz *Önsöz* (xi-viii) ve *Giriş* (1-2) kısımları ile başlar.

I. bölüm, kült kelimesinin anlamı, dilimizdeki karşılığı ve arkeolojik terminolojide kullanımı üzerine açıklamalar içeren *Kült Nedir?* (3-4) ve ölü kültlerinin oluşumu, ölü kültü kavramının içeriğini oluşturan eylemler ile öteki dünya inancı ve inanç sisteminin ritüeller üzerindeki etkisinin ele alındığı *Ölü Kültü Nedir?* (4-5) adlı iki başlıktan oluşur.

II. bölüm (7-93) dört ana başlık altında ele alınır. İlk olarak *Ölü Kültünün Erken Tarihi* (7-43) başlığı atılır ve 'ölüm' kavramının bir yok oluş olmadığı düşüncesinin inanç sistemleriyle birleşmesi ve ölüm olgusu karşısında oluşan erken yaklaşımların arkeolojik ve antropolojik veriler ile Paleolitik Çağ'a uzanan geçmişi ele alınır. Türümüzün ölüm karşısında geliştirdiği tavır ve ölüm olgusunun toplumlarda nasıl karşılık bulduğu, gömü şeklinin ve ritüellerin çağlar geçtikçe değişen unsurları, farklı coğrafyalara, değişen yaşam şekline, inanç sistemi ve toplum yapısına göre, arkeolojik veriler ışığında günümüzden 300.000 yıl öncesinden MÖ VI. yüzyıla kadar uzanan zaman aralığında kronolojik olarak irdelenir ve değerlendirilir. İkinci başlık *Ölü Kültü Ritüelleri* (43) altında, libasyon ve ölü yemeğinin kurban ritüelinin bir parçası olduğunu ancak bu aşamaların daha iyi anlaşılması için her birinin ayrı başlıklar altında irdeleneceği belirtilerek, söz konusu ritüellerin yalnızca ölü kültü kapsamında değil toplumların inanç sisteminde bir tapınma aracı olarak yer alması nedeniyle genel bir bakış açısıyla ele alınacağı belirtilir. Üçüncü başlık *Ölü Kültü Ritüellerinin Erken Tarihi* (44-72), *Kurban*, *Libasyon* ve *Ölü Yemeği* alt başlıkları altında konuları inceler. *Kurban*'ın (44-52), Mezopotamya toplumlarında ve Anadolu'da nasıl karşılık bulduğu, dinsel ritüellerde öne çıkan bir gelenek olarak 'kurban'ın inanç sistemlerindeki merkezi yeri, Tanrı/Tanrıça'nın lütfunu kazanmak amacıyla insanla tanrı arasında kurduğu bağ, ritüelin gerek ölü kültü seramonilerinde uygulanışı gerekse inanç sistemindeki merkezi yeri nedeniyle toplumsal önemi arkeolojik veriler ve yazılı kaynaklar ışığında ele alınır. *Libasyon* (52-62) alt başlığında, MÖ III. binyıl Mezopotamya Kültürleri, Tunç Çağı Ege Kültürleri, Hitit, Urartu ve Frig inanç sisteminde,

tanrılara ve ölen kişilere yapılan libasyon ritüelinin farklı kültürlerdeki uygulama yöntemleri, kullanılan libasyon sıvısının çeşitliliği, sununun yapıldığı alanlar, kaplar ve yapılaş şekli, yazılı metinler ve arkeolojik veriler kullanılarak mercek altına alınır. *Ölü Yemeği* (62-72) alt başlığında, Akdeniz dünyasında ve Mezopotamya'daki toplumlarda önemli bir ritüel olan ölü yemeği geleneğinin erken örnekleri, ruhun açlık ya da susuzluk çekmesi halinde yaşayanları huzursuz edeceği düşüncesiyle ritüelin geleneksel hale gelmesi, farklı kültürlerde ritüelin uygulanışına yönelik veriler içeren arkeolojik buluntularla ve figürlerle ele alınarak seramoninin zihinlerde canlandırılabilmesi sağlanır. II. bölümün son başlığı *Yunan ve Roma Dünyasında Ölü Kültü Ritüelleri* (73-97) üç alt başlıktan oluşur; *Kurban, Libasyon ve Ölü Yemeği*. *Kurban* (73-82) Homeros'un İlias Destanı'nda ayrıntılı olarak işlenen Patraklos'un cenaze töreni ve törendeki kurban ritüeli ile başlar. Hellenlerin kurban ritüellerinde tipik bir şemaya sahip olduğu belirtilir ve eskiçağ vazo resim sanatı, levhalar, kabartmalar ve yazılı kaynaklar kullanılarak kurban ritüelinin nasıl gerçekleştiği aktarılır. Romalılarda tanrı ile iletişime geçmenin yolu olarak görülen *kurbanın* en önemli ritüel olduğu, toplumda öne çıkmayı sağlayan bir gelenek olarak görüldüğü, yaşayanların sağlığı ve ölümlerin huzuru, özel günlerin yıldönümleri ve evdeki bereketin devamı için toplumsal düzen içinde hayatın bir parçası olarak kurban ritüelinin gerçekleştiği ve törenin yapılaş amacına göre uygulamanın nasıl değiştiği ele alınır. *Libasyon* (83-93) alt başlığında, ölü kültü ritüellerinde sıvı sunumunun Hellenler ve Romalılar tarafından nasıl uygulandığı hakkında bilgilere yer verilir. Çoğunlukla şarapla yapılan libasyonun, su, kan, süt, bal ve yağ gibi sıvılarla da yapıldığı, ritüelin 'en değerli olanı' tanrı ile paylaşmak, tanrıya armağan etmekle ilişkili olduğu dile getirilir. Libasyonun ne şekillerde uygulandığı, törenin ayrıntıları, katılanların uyması gereken kurallar, gerekli enstrümanlar, tören görevlileri, ritüel mekanı gibi konuyla ilgili detaylar, vazo resim sanatında yer alan betimlemeler, kabartmalar, levha ve sikke üzerindeki örnekler ile ele alınır. *Ölü Yemeği* (93-97) alt başlığında, Hellen dünyasında MÖ VII. yüzyılın sonlarından itibaren kline sahneleriyle görülmeye başlanan ölü yemeği sahneleri ile İlias destanında yer alan ölü yemeği ritüelinin hazırlıklarına değinilir. Roma'daki yemek ritüelleri, mezarlıkta cenazenin defnedilmesinden hemen sonra ve gömünün yapılmasından dokuz gün sonra yine mezar başında gerçekleşen yemek ritüelleri olarak ele alınır. Ayrıca yıl içerisinde de yemek ritüelinin devam ettiğine, ölen

kişinin doğum günü ve ölümlerle ilgili bayramlarda akraba ve dostların katılımıyla düzenlenen ziyafetlere değinilir. Bu ritüellere, mezara yiyecek ve içecek dökülebilen delik veya borularla (*profusio*) yapılan sunu sayesinde ölen kişinin de dahil edildiği belirtilir.

III. bölüm *Yunan Dünyasında Ölü Kültü ve Roma Dünyasında Ölü Kültü* ana başlıkları altında kaleme alınmıştır. İlk olarak *Yunan Dünyasında Ölü Kültü* (99) konusuna giriş yapılır ve ölü kültü kavramını anlamak için yalnızca mezarlara bakmanın yetersiz olacağı kanısıyla ölümlle ilgili tüm verilerin incelenmesinin gerekliliği belirtilir. Bu kapsamda konunun sekiz alt başlık altında inceleneceği kısma geçilir. İlk olarak *Mezarların ve Ritüellerin Yunan Toplumundaki Yeri* (100-102) alt başlığı altında, Hellen ölü ritüellerinde, gömünün ve mezarın yapılmasının bireye yapılan son görev olarak oldukça önemli olduğunun üzerinde durulur. Zira kalan kişilerin mirası alabilmesi için gömünün geleneklere göre yapılması şartı ya da anne babasının mezarını yaptırmayan evlatların *demos*'tan kovulması gibi kurallar ölü ritüellerinin ailevi bir durum olmaktan çıkıp, yaptırımlarla koruma altına alınan toplumsal bir olgu haline geldiğini göstermektedir. Kişinin bir mezara sahip olmasının ne denli önemli olduğu, cesedin olmadığı durumlarda dahi ruhun öteki dünyaya geçmesinin kolaylaşacağı inancı ile *kenotaphların* yapılması ve böylelikle ölünün itibarının devam edeceği inancının varlığı ile vurgulanır.

Yunan Ölü Kültü'nün Aşamaları (102-103) başlığı altında, cenaze ritüellerinin hangi aşamalarda gerçekleştirildiği, hem destanlardan edinilen bilgilere göre hem de günlük hayattaki ritüellere göre sıralanmıştır. *Cenazenin Hazırlanması*'nda (103-108) 'arınma' düşüncesi ile ölünün öncelikli olarak yıkanması, aromatik yağlarla yağlanması/merhemlenmesi, çene bağlama, genel olarak beyaz olan giysinin giyilmesi ve ölü bedenine *lekhos* (yatak) üzerine yatırılıp başının altına yastık konulması gibi gömüden önce bedenine nasıl hazırlandığı yazılı kaynaklar ve arkeolojik verilerle desteklenerek ele alınır. *Cenaze Ritüellerinde Su Kullanımı* (109-111) başlığı altında, cenazenin kutlandığı *loutra* ve mezara yapılan sunu *khoe* ritüellerinden, ölümün üçüncü gününde ölü evinin arındırılması ve kapı dışına konulan su ile ziyarete gelen kişilerin manevi olarak temizlendiği inancından söz edilir. Ayrıca cenaze ritüellerinde su kullanımı ile ilişkili olarak; *lebes gamiskos*, *loutrophoros hydria*, *loutrophoros amphora*, *hydria* ve *lekythos* gibi kapların işlevleri açıklanır. *Prothesis ve Ağıt* (111-114) başlığı altında, ölümden bir gün sonra başlayan ve kişinin statüsüne göre süresi değişen *prothesis* (ölünün sergilenmesi) ritüeli

ve ölenin akrabaları ile arkadaşları tarafından ağıt yakılması, İlias destanından alıntılar ve ritüelin erken dönem verilerini içeren MÖ 1350-1250 yıllarına tarihlenen lahitler, seramik ve yazıt verileri değerlendirilir. Dikkati çeken noktalardan biri de MÖ VI. yüzyılda Solon'un, ritüel esnasında insanların saçlarını yolması, yüzlerini tırnaklaması, göğüslerini dövmesi gibi insanı yıpratıcı hareketler ile harcamaların abartılması gibi maddi olumsuzluklar nedeniyle bu ritüellere çeşitli yasak ve kısıtlamalar getirilmiş olmasıdır. *Ekphora* (114-116) alt başlığında *prothesis*'ten bir gün sonra gün doğmadan başlayan ritüelin, ölünün yatağıyla birlikte eller üzerinde veya atlı arabayla taşınması, korteje eşlik eden insanların yakınlık derecesi ve yine abartılı ritüellerin önüne geçmek için Solon tarafından getirilen kısıtlamalara yer verilir. Ritüelin Attika bölgesindeki uygulamalarında, kişinin öldürülmesi durumunda kortejde en önde bir mızrak taşındığı, gömüden sonra mızrağın mezara saplandığı ve mezar başında üç gün nöbet tutulduğu aktarılır. *Ölünün Gömülmesi* (116-117) ölümün gerçekleşmesinden üç gün sonra yapılan ve *ta trita* olarak adlandırılan ritüeller sürecidir. Gömü sırasında toprağa tahıl serpiştirilmesi libasyon (*sponde*) ve içki sunumu (*khoe*) ritüelleri bu esnada yapılmaktadır. Hellen ölü gömme ritüellerinin son aşaması *Gömme İşleminin Sonraki Ritüelleri*'de (118-119), ölümle başlayan yas sürecinin 30. günde gerçekleşen bir anma ritüeli ile bitirildiği, bu süre zarfında, gömüden hemen sonra yapılan ölü yemeği (*perideipnon*) ile dokuz gün sonra mezar başında yapılan *ta enata* ritüelleri ele alınırken önemli adledilen yıllık anma ritüelinin nasıl uygulandığı hakkında ayrıntılı bilgi bulunmadığı eklenir. Ölünün onurlandırılması ve ruhunun memnun olması için düzenlenen cenaze oyunları ritüeli de Herodotos'tan alıntılarla bu başlık altında ele alınır.

Roma Dünyasında Ölü Kültü başlığı (120-125), Hellen kültürünün kolonizasyon döneminden itibaren Roma dinsel yaşamını ve ölü kültürünü etkilemesi nedeniyle iki kültürün benzer özellikler sergilemesi üzerine giriş yapılmaya başlar. Roma ölü kültlerine, mezar yapıları ve ölü kültür ritüelleri açısından bakıldığında ölümün basit bir olay olarak algılanmadığı, bu uygulamaların ölülerin ruhlarının huzura ermesi ile kalanların son görevlerini yerine getirmesi amacıyla yapıldığı, ölümden sonra gömü anına kadar gerçekleşen olaylara '*funus*' denildiği aktarılır. Bu ritüellerde, sivil vatandaş, asker, devlete üstün hizmet yapmış olanlar ile imparator ve ailelerine statüye göre farklı uygulamalar yapıldığı dile getirilir. Roma geleneklerinde bir mezara sahip ol-

manın önemi, ruhun huzura ermesi için mezarın bir araç olduğu düşüncesinin kişinin bedeninin olmadığı durumlarda bile ruh için bir mesken olarak 'kenotaph'ların yapılması açıklanır. *Gömme İşleminden Önceki İşlemler (Fusus Translaticum)* (125-126) alt başlığı altında, ölüm döşeğinde olan kişinin yakınlarının toplanması ve vedalaşması ile başlayan süreç ve ölümden sonra gözlerin kapatılması (*oculos premere*), bedenin yıkanıp hazırlanması, Kha-ron'a vermek üzere ağzına para yerleştirilmesi aşamaları adım adım aktarılır. Erken dönemlerde hazırlıkların kadınlar tarafından, İmparatorluk ve Geç İmparatorluk dönemlerinde ise görevliler tarafından yapıldığı, hazırlık sürecinin kişinin serveti ile orantılı olduğu belirtilir. *Pompa Funerbris* (127-129) ölünün evinden alınıp cenaze alayı düzeni içinde taşınmasını konu edinir. Kortejde kadın ağlayıcıların (*praeeficae*) *noenice* veya *mortulia* denilen ağıtlar yaktığı, trajik şiirlerden pasajlar okunduğu, ölen kişinin rütbe ve sınıfını gösteren kıyafetlerin sunulduğu gibi detaylı bilgilere yer verilir. Cenaze alayını betimleyen örnekler olarak, Aquila Müzesi'nden mermer bir kabartma ile Tarihçi Polybius'un (MÖ 200-118) *Historiai* kitabının VI. cildine yer verilir. *Ölünün Gömülmesi* (129-137) statü farkına göre çeşitlilik gösteren bir ritüel olarak ele alınır. Mezara kişisel eşyaların yerleştirilmesi, kadın ve erkek gömüler için değişen mezar armağanları ritüel masraflarının karşılanmasına yönelik kanun düzenlemeleri ve gömü hizmeti veren dernekler hakkında bilgi verilir. İnhumasyon gömülerde, yoksul kişilerin doğrudan toprağa defnedildiği, statü sahibi vatandaşların ise servetleriyle orantılı olarak şekillenen lahitlere defnedildiği aktarılır. Kremasyon uygulamasında yakma işleminden önceki hazırlık aşamaları; ağza sikke yerleştirilmesi, yakma alanına (*ustrina* veya *ustrinum*) bırakılan ritüel nesnelere, kişinin elbiseleri, kurban etleri ve ölünün kişisel eşyaları ile öteki dünyaya yolculuk sırasında kişiye refakat edeceğine inanılan evcil hayvanın *rogus* adı verilen dikdörtgen odun yığınının yerleştirilmesi sırasıyla aktarılır. Cicero'nun aktarımlarından da bilinen, yakma işleminden önce küllerle beraber gömülmek üzere vücudun bir kısmının kesilip ayrılması (*os resectum*) yakma işlemi başlamadan ölüye ismi ile seslenilmesi ritüele dahil olan eylemler olarak sıralanır. Ateş söndükten sonra kalan kemiklerin süt ve şarap ile temizlenip çeşitli form ve özelliklerde olabildiği urnelere yerleştirildiği daha sonra geleneklere veya statüye göre değişen mekanlarda muhafaza edildiği bilgilerine yer verilir. Aynı bölümde, kişilerin toplumdaki yeri ve servetine göre farklılıklar gösteren mezar mimarisi ve mezar türü çeşitliliği örnekler ışığında irdelenir. *Fayyum Portreleri*'nde (137-

139) yoğunlukla MS I. yüzyıl ve III. yüzyıl aralığında Roma ölü kültü ritüelleri çerçevesinde Mısır'da görülen, ahşap plakalar üzerine işlenmiş portreler ele alınır. Mumyaların üzerine yerleştirilen bu portreler adını, portrelerin sıklıkla bulunduğu Fayyum kentinden almaktadır. Portrelerin yapımında tercih edilen ağaçlar ve işleme aşamaları ile Mısır'da oluşan kültürel sentezin nedenleri ve ölü kültü ritüellerine yansımaları hakkında bilgiler aktarılır. *Gömme İşlemeden Sonraki Ritüeller* (139-141) alt başlığı altında, gömünün gerçekleştiği gün başlayan ölü yakınlarının ateş ve su ile arınmaları (*suffitio*), aynı gün düzenlenen mezar başındaki ölü yemeği (*silicernium*) ve yas sürecini bitiren dokuzuncu gün yemeği (*cena novendialis*) ritüelleri ele alınır. Yoksul insanlar için mezara bırakılan yiyecek sunuları, kişinin doğum gününde ayın belli zamanlarında yakılan kandiller, yıl içerisinde düzenlenen yemek organizasyonları ve mezara yiyecek sunumu yapıldığını gösteren arkeolojik kalıntıların değerlendirmeleri okuyucuya sunulur. Devamında kamusal önem taşıyan *Ölü Kültü Festivalleri* (141-142) ele alınır. Ölülerin anıldığı günlerde (*dies religiosi*) toplum olarak uyulan kurallara ve festivallere değinilir. *Parentalia – Feralia*'da (142-145) Roma takvimine göre Şubat'ın 13'ü ile 21'i arasında ölen kişileri onurlandırmak adına düzenlenen *Parentalia* festivali ve festivalin son gününe ismini veren *Feralia*'da gerçekleşen ritüeller ele alınırken, Roma ikonografisine bakılır ve Augustus'un atası sayılan Aeneas'ın etkisi nedeniyle ritüellerin Hellen ölü kültüründen etkilenmiş olabileceği üzerine düşünceler aktarılır. Festivallerin, atalara saygı göstermek ve ölenlerin ruhlarını huzurlu kılmak açısından taşıdığı önem nedeniyle toplumun bu dönemlerde uyduğu kurallar hakkında bilgiler verilir. III. bölümün son alt başlığı *Lemuria*'dır (145-147). Ev içi bir ritüel olan *Lemuria*, ölen kişilerin hayaletlerinin sunularla memnun edilmesi ve böylelikle yaşayanların huzurunu kaçırmayacakları inancıyla uygulanmaktadır. Mayıs ayının 9, 11 ve 13'üncü günlerinde, ev içinde yapılan sunular sayesinde ruhların ait oldukları yere gönderileceği inancının ritüelin temelini oluşturduğu ve *Lemuria* festivalinde tapınakların kapatıldığı, düğünlerin yapılmadığı aktarılır.

Eser, takvimleriyle beraber verilen *Roma Festivalleri Listesi* (149-154), konular kapsamında kullanılan terimlerin açıklandığı *Roma Ölü Kültü Sözlüğü* (155-156), başvuru alan antik ve modern *Kaynaklar* (157-178), *Sonnotlar* (179-192) ve ölü kültürüne dair arkeolojik kalıntılar ile konuya ilişkin renkli illüstrasyonların yer aldığı *Resimler* (195-218) bölümüyle son bulmaktadır.